

айтқанда, Кольцов өлеңіндегі көркемдік мазмұн лирикалық кейіпкердің ішкі ой-сезімдерінің динамикасы (арманның өкінішке ұласуы) арқылы жеткізілсе, аудармадағы көркемдік мазмұн ішкі диалог үлгісінде беріледі.

Жалпы алғанда, М.Жұмабаевтың А.В.Кольцовтан жасаған аудармасы қазақ әдебиетіндегі аударма тәжірибесі үшін де, аудармашылар үшін де назар аударуды қажетсінетін шығармашылық ізденіс болып табылары сөзсіз.

М.Жұмабаевтың аудармалары мен түпнұскалық мәтіндерді назарға ала отырып, қазақ ақынының аудармашылығы жайында ой түйіндер болсақ, Мағжан қаламынан туған аудармалардың қай-қайсы оның аудармашылық қабілетінің аса жоғары деңгейден табылатынын айғақтайды. Оған Мағжан ақын аударған шығармалардың түпнұсқасы мен аударма мәтіні арасында көркемдік мазмұн, бейнелілік, авторлық ой-идея тұрғысынан алшақтық яки ауытқушылық кездеспеуі айқын дәлел бола алады.

Әдебиеттер тізімі

1. Әдебиеттану. Терминдер сөздігі. — Алматы: Ана тілі, 1998. — 58-б.
2. Жақыпов Ж.А. Аударматануды аңдату. — Алматы: InnoPRESS, 2004. — 12, 13-б.
3. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. — М.: Высш. шк., 1983. — С. 9.
4. Львовская З.Д. Теоретические проблемы перевода: Монография. — М.: Высш. шк., 1985. — 232 с.
5. Латышев Л.К. Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания. — М.: Просвещение, 1988. — 160 с.
6. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский. — М.: УРАО, 2000. — 208 с.
7. Лилова А. Введение в общую теорию перевода: Монография / Пер. с болг. Л.П.Лихачевой. — М.: Высш. шк., 1985. — С. 25–29.
8. Әуезов М. Көркем аударманың кейбір теориялық мәселелері // Көркем аударманың кейбір мәселелері: Мақалалар жин.). — Алматы: ҚМКӘБ, 1957. — 4, 5-б.
9. Скотов Н.Н. Афанасий Афанасьевич Фет // История русской литературы XIX века. Вторая половина. — М.: Просвещение, 1991. — С. 199.

ӨЖ 821.512.122:82–311.6.

Қазақ қоғамы және сал-серілер тұлғасы

Смағұлов Ж.Қ., Кенжебекова Ж.А.

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

На материале романа С.Жунусова «Акан сери» рассматриваются образ сал-сери, его сюжетно- и структурообразующие функции, особенности выражения авторской позиции в романе. Образ является основным объектом художественного произведения. При анализе текста в статье учитываются новые взгляды на национальную литературу, сложившиеся после провозглашения независимости Казахстана.

The researcher tried to show the general image of Kazakh of people with sal-seri. The main object of art composition — is human. In our national literature we have new views after the independence of Kazakhstan. The researcher pointed out individual elements of Akan-sery national nature, writer's artistic style with a lot of examples. In spite of this the image of Akan-sery needs further studying. Article deals with the meaning of sal-sery in Kazkh society and the ride of Akan-sery in art work.

Үшінші мыңжылдыққа, ХХІ ғасырға, қадам басқан қоғамның даму үрдісінде Қазақстан егемендік алып, көк байрағын желбіретті. Ұлт тәуелсіздігі — ата-бабаларымыздың сан ғасырлар бойы елінің жарқын болашағы жолындағы күресінің жемісі. Қазақстан мемлекетін әлем танып, өркениетті әлемнің қауымдастығы — Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше болды. Елбасы Н.Назарбаев ұлт мәселесіне басты назар аударып, егемен мемлекет пен тәуелсіз ұлттың дамуында ұлттық сипаттың мәнін атап көрсетті. «Кеңес кезінің өзінде шын ұлттық мемлекеттілік таптық сипаттан ұлттық сипатты жоғары қою жолымен жүзеге асатынына көз жете бастады. Өмірдің барлық саласына

жаңа тарихи қауымдастық — кеңес халқының моральдік кодексін күштеп енгізу адамдардың ұлттық сезімін, халықтардың өзінің этникалық тегін тануға ұмтылысын жойып жібере алмады» [1].

Жарты ғасырдан астам дәріптеліп келген коммунистік жүйе ұлт тәуелсіздігінің, жекелеген ұлттың жойылып кету қауіпін туғызды. Уақыт өткен сайын коммунистік партия саясаты, шовинистік идеяның тар шеңберінде біртұтас мемлекеттің, ұлттың болашағы үшін күрескен қазақ қоғамындағы ірі тұлғалар есімі жалаң, жалпылама түрде айтылып келді. Ендеше, ұлт тәуелсіздігі жеке тұлғаны қалыптастырған қоғамдағы тарихи шындықты, рухани сабақтастықты заман талабына сай көрсете білді.

Ұлттық мәдениетіміздің негізгі арналарының бірі — қазақ әдебиеті. Қазақ әдебиеті — халқымыздың жүріп өткен хронологиялық шежіресі ғана емес, сонымен бірге оның дүниетанымы, көркемдік-эстетикалық өре-деңгейі, рухани дамуы, болашаққа үмітпен қарайтын біздің халқымыз үшін руханият мұрасы, ұлттық болмыс-бітімін де кескіндейтін құрал. Егер қандай халықтың болмасын, жалпыадамзаттық құндылықтар қатарына қазақтың ғасырлар бойы қалыптасқан әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрін, ұлттық болмыс-бітімін, кескін-келбетін жатқызар едік. Руханият саласы, оның ішінде әдебиет жер бетіндегі ең күрделі жаратынды — Адамды зерттей отырып, өткенге үңіледі, бүгінгісін кешегісімен салыстырады, болашаққа барлау жасайды. Асылы, ұлтымыздың ғасырлар бойы ұзақ мерзімде жасаған рухани асылын күні кешегі тоталитарлық тәртіп салтанат құрған кезде талдап, зерделеу бар да, қазіргі тәуелсіздік, егемендік дербестік жағдайында саралап зерттеу бар. Ал, бұның өзі кезінде ашыла қоймаған шындықты айту болып табылса керек.

Сал-сері феномені жайында айтылған анықтамаларға сүйенсек, Әдебиеттану терминдерінің сөздігінде: «Сал-сері — сегіз қырлы, бір сырлы, яғни әнші, күйші, ойыншы, күлдіргіш, композитор, би, спортқа бейімі ерекше үздік жаратылған өнерпаз. Олар — халық мәдениетінің көрнекті өкілдері. Сал мен сері әншілік, ақындық өнері жағынан ұқсас болса да, мінез-қылығы, киім-киісі, жүріс-тұрысы жағынан өзгешелігі болған. «Сырттай қарағанда ұқсас көрінгенімен, сал мен серінің өнерпаздық тұлғасында бірталай айырма бар. Бұл олардың өнер туындыларына да, өмір кейпіне де қатысты. Сал, әлбетте, дулы күн кешеді, төңірегі қосшы серіктер — әнші, күйші, масқарампаз, күлдіргі немесе жай ғана қошеметші жұртқа толы болады. Салдың өзі бастап, барлық серіктері әлем-жәлем, ерекше пішімде киінеді, бұлардың мінез-құлқы, жүріс-тұрысы тегіс еркелікке, әуейілікке бейім, тіпті тентектікпен астас, қайткенде де әдепкіден өзгеше келеді... Ал, сері сән мен әсем, әрі қымбат киінетін, төңірегіне әнші, күйшімен қатар, балуан, мерген, құсбегі, атбегі жігіттерді топтайтын» [2]. Сал-серілер дәстүрді ұстанған, адамзаттық құндылығы бар, танымдық, тағылымдық мұраларға бай жан-жақты өнер иелері — қазақ сахарасының рухани келбеті. Дәл нақты кезеңі белгісіз, сал-сері типі ескі дәуірден сақталған. Тарихи-археологиялық мәліметтерге сүйенген Е.Тұрсыновтың зерттеуінде андронов дәуірі кезеңінде, б.з.б. ХІҮ–ХІІІ ғасырларда ру, тайпалардың өз ішінде отау құрып, даралау болған. Үлкен отаулар рудан бөлініп, аруақтарды қастерлеу, ас беру салтын ұстанған. Бұдан шығатын қорытынды сал және сері типінің пайда болуы мифологияның жаңғыруы нәтижесінде «даралану», яғни құпия одақтардың, тотем-ру атасының болуы, төркінінде жатса керек.

Дәстүршілдіктің (традиционализм) негізін салған кейбір ғалымдардың айтысына қарағанда (Рене Генон, Герман Вирт, Мирча Элиаде және т.б.), бұрынғы-соңғы тарихта ізі қалған барлық дерлік жұрттардың әскери ісінің негізін қалаған әулет (бізше, «сал-серілер», «рыцарьлар») бір кездері жойылып кеткен жаһандық патшалықтың әлеуметтік құрылымынан тамыр тартады.

«Сал», еуропа тілімен айтқанда, эксцентрик, немесе өз бағытымен жүретін бір алуан адам. Оның бар арманы сылқымдық, кербездік, киімді әдемі киіну, өзімен қатар жүрген адамның бәрінен де қияпатымен де, киімімен де артық болу, асып түсу. Генезисі жағынан алғанда, серілер ыдырай бастаған құпия одақтар мүшелерінің соңында жүріп, олардың ойындары мен билеріне қатысқан «фанаунау» секілді серіктерімен тамырлас болғанға ұқсайды. Серілердің жүріс-тұрыстары мен репертуарларында оларды салдардан спецификалық айыратын элементтер жоқ. Алайда салдар творчествосына тән негізгі сарындар — богема сарындары өз дамуын серілер поэзиясынан тауып отыр» [3]. Ендеше, сал-серілер — музыкалық шығармаларды, ән-күйді қазақ даласында өркендетіп, таратушы өнер иелері. Олардың ерекше қасиеті — ақындығы, әншілігі, күйшілігі. Сал-серілердің даму эволюциясы қазақ музыкасымен, драмалық, сонымен қатар спорт, жонглер, өнерімен тығыз байланысты. Сал-серілер импровизаторлық, жыршылық, орындаушылықпен қатар драмалық элементтерді ұштастырған. Мимика, жест, яғни бет-жүзін құбылту, бас терісін қозғалту, бір орында тұрып бірнеше қимылды кезекпен сәтті орындау негізінен салдарға тән құбылыс. Адамзат баласы

өмір сүрген уақыт, өткен дәуір тарихи фактілерімен құнды. Қазақ ордасы ұлы империяның теліміне түскеннен кейінгі жерде сал-серілер бұрынғы мәртебесінен айырылып, басқа сапаға өтті. Қару-жарак асынып жүруге тыйым салынды, сол себепті сал менен серілер қылыш пен найзаны тастап, енді қолдарына домбыраны алып, әртістік богемаға айналды.

Ғасырлар бойы қалыптасқан әдет-ғұрып, салт-дәстүрге сай өнердің даму сатысында хас таланттардың өзіндік дүниетанымы, эстетикалық талғампаздығы, табиғи жаратылысындағы ерекше дарындылығы — өнердің бірнеше түрін меңгеруде. Олардың әрқайсысы халықтың рухани тұрмысында өнерді насихаттап қана қойған жоқ, әлеуметтік тұрғыда ой қозғап, қоғамдық проблемалар көтерді. Ұлт бірлігін, жерін сақтау, өнерді қастерлеу ғасырдан ғасырға жеткен сал-серілер өнернамасының негізі болмақ. Сал-серілік дәстүрі бірте-бірте ұмтылып халық жадында тек Ақан сері, Сегіз сері, Біржан сал секілді өнерпаздарға ғана байланысты сақталып отыр. Сал және серінің айырмашылықтарын тап басып, ажырату үшін де этнографиялық айғақтарды ашып көрсеткен орынды.

Сал-серілік дәстүр әр алуан өнер өз ортасынан оқшау тұратын өнер адамдарының ел мен жерге деген кіршіксіз сүйіспеншілігінен, ұлттық болмыс-бітімінен, мейлінше сөздік қоры бай қазақ тілінің көркемдігінен бастау алып, «сал» мен «сері» типтерінің пайда болуына негіз болса керек. Адам мен қоғам арасындағы тарихи сабақтастық өткен дәуірден сыр шертеді, адам баласының сана-сезімінің жаңаруына ықпал етеді. Сал-серілерге тән ұлттық сипат уақыт пен кеңістік аясында әрқилы дамып, қоғамның ілгері дамуында дара тұлғалардың ұлттық болмысын жан-жақты көрсетіп, ұлт өкілі ретінде халық арасында болатынын айғақтайды.

Зерттеуші Е.Ысмайылов ақын-жыраулар мұрасын зерттеуде өзіндік үлес қосты. «Ақындар» атты еңбегінде қазақ халқының рухани-мәдени тарихында ерекше орын алатын ақын-жыраулардың болмысы, сал-серілердің бір басында бірнеше өнердің тұтасып түйіскендігі, яғни, ақындық, композиторлық, орындаушылық, суырып салма шешендік сияқты қасиеттердің жинақталып тұтасып көрініс табатынын ерекше бағалайды. «XIX ғасырдағы аты шулы Біржан сал, Ақан сері, Толыбай, Жаяу Мұса, Ағашаяқ, Әздембай, онан бергі Шашубай, Естай сал, тағы басқалары әншіліктің, халық өнерпаздығының дәстүрін дамытып, қалыптастырған қазақтың әнші ақындары, сал-серілері, искусствоның тұтастық қасиетін бойына жинаған адамдар» [4].

Сал-серілердің салтанаты да өзгеше, айта қаларлықтай болған. Олар бір-біріне ұқсамауға, бірінің ісін бірі қайталамауға тырысқан. Және сондай ерекшелігімен аты қалған. Мысалы, Жетісудың Дәурен салының судан өткенде белбеуінің бір ұшы бергі, бір ұшы арғы жағаға жетеді екен. Бар байлығын салдықтың жолында сарп еткен Бәшен сал қайталанбас мінез-құлықтарымен Жеке сал атанған.

*Мен өзім жасымнан-ақ Бәшен салмын,
Артылған қатарымнан әсем салмын.
Су ішпей, қымыз ішпей шөлдегенде,
Сүт ішкен тұмса қыздан көсем салмын, —*

дегені ел есінен әлі шықпаған.

Торғай бойындағы Қыпшақ Елғон деген кісі «Құрым сал» атанамын деп, құрым киізден киім тіктіріп, қызыл қасқа өгіз мініп, оның мүйізіне, құйрығына көк, сары, жасыл мата байлап барып, елді күлкіге қарық қылған.

Сал-серілік дәстүрден, олардың өнер жолынан өткен дәуір оқиғасын бүгінгі күн тұрғысында зерделеу, ұлттың асыл қасиеттерін биікке көтеру — ұрпақтың еншісі. Халық өміріндегі елеулі оқиға, рухани сабақтастық ешуақытта өз маңызын жоймайды. Сал-серілер заман ағымымен, әр алуан тағдырымен сыр шертеді, өнер туындылары өзекті оймен гуманизм тұрғысында шынайылықты білдіреді. «Ерте кезде өткен салдардың асқан ерекшелігі — олардың сыртқы қияпатының өзгеше болып көрінуі. Олардың сыртқы сипаты, киім киісі, жүріс-тұрысы қарапайым кісіге ұқсамайтын. Олар жүргенде ылғи қойқандай басып, кербез жүреді. Сөзі асқақ, еркін, өзінен басқа жан бар деп ойламайды, болса да олардан иығы асып отыруына кәміл сенеді. Салдарды қазақ халқы өте еркелетіп өсірген. Ол өте нәуетек, кербез, бойкүйез, паң, онымен қатар мінезі өте жайдары, ашық әрі көңілді келеді. Шоң, Торайғыр би, Дәулеткерейлер бұрынғы ата дәстүрі бойынша салдардың кейбір асқан мінезіне бөгет болмай, оларды еркелетіп қызық көрген...» [5]. Сал-серілер тұлғасынан олар өмір сүрген кеңістік — қазақтың ұлы даласын, өзгеге ұқсамайтын төлтума мәдениетті, ұлттық болмыс тұтастығын көруге болады. Ерте дәуірден басталған сал-серілер өмірі XIX ғасырда жалғасты. Уақыт

адам санасына өзгеріс, жаңалық әкеледі. Уақыт пен кеңістік аясында өмір сүрген сал-серілер — тіршіліктің иесі — адам.

Жалпы адамзаттық құндылығы бар тәлтума мәдениетімізді қалыптастыратын өнердің өміршендігі, жан-жақтылығы адамзат баласының қоғам мен тарихқа деген объективті көзқарасынан бастау алады. Халықтың санасы қоғам дамуы мен тарих заңдылығынан тыс қала алмайды. Рухани құндылықтар ел санасына сіңіп, жаңғырған бүгінгі таңда өткенге үңіліп, ұлт тәуелсіздігі жолындағы сал-серілердің қоғамда, қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінде өзіндік орны бар екенін айта аламыз.

Сал-серілер қашанда халықтың ойын-сауық өнерін жаңа көркемдік сипатта дамыта отырып, ұлт мүддесіне, халық игілігіне жаратты. Сұлулықты сүю, жан сұлулығын сезіну — сал-серілерге тән қасиет. Табиғатынан ерекше, текті өнер адамдарының сыртқы келбеті мен жан әлемінің кіршіксіз тазалығының үйлесуі заңды құбылыс. Ел алдында актер болып, сайқымазақ ретінде әзіл мен қулық элементтерін жетік меңгерген сөз тапқыш, суырып салма, яғни өнердің хас шеберлері, ел аралап, биік парасаттылықты, адамгершілік негізін, ұлт келбетін көрсете білген.

Сал-серілердің ішінде аты аңызға айналған, өмірі жұмбақ ертегідей, ел еркесі, ұлт мақтанышы, сұлулық пен пәктіктің символына айналған Ақан сері Қорамсаұлы болды. Ол жастайынан домбыраның үнімен жанын тебірентіп, қазақ музыкасына ден қойып өсті. Серіге тән кербездік, жинақылық, сезімталдық Ақанға тән. Серіліктің алғы шарты сыртқы формасы (пішіні) — әсем киіну болғандықтан, өзінің дене бітіміне, денесіне киімнің сай келіп, жарасуына, оны жұрт қабылдап, ерекше назар аударуына Ақан қатты көңіл бөлген. Рыцарь кейіпіндегі қазақ серісінің ат спортына да қызығушылығы кейбір деректерде кездеседі. Эстетикалық идеалы, талғамы жоғары Ақанның адам ретінде өмірді тануы, қабылдауы ғажап құбылыс. Сондықтан ол өз ортасынан оқшау. Ақан серінің өзгелерде қайталанбас эмоциялық, психологиялық ерекшеліктері оның жеке индивид ретінде қалыптасуына себеп болды. Жазушы С.Жүнісов Ақанның қоғамдағы ролін оқырман сұранысына сай дер кезінде көркем шығармаға арқау етіп, ұлттық тұлғаны биік деңгейге көтерді. Сал-серілердің жинаған байлықты саналы ғұмырына, сәнді де мәнді тіршілігіне жұмсау қазақ халқының ежелден келе жатқан дархандығы, жомарттығы болса керек.

«Ақан ешбір дәуірдің меншігі емес, ол — барша халыққа, барша дәуірге қызмет ететін ұлы тұлға. Ең бастысы — ол адамды, адам сөзімен жалтақсыз жырлаған әнші-ақын. Жақсылық, сұлулық, әсемдік атаулы адамға қызмет етсе, әділ заман орнаса, әділетті ел басшылары болса, сұмдық, зұлымдық атаулының жолы кесілсе, сұлулыққа сұқтана қараған көздер жұмылса, Ақан арманы осы болды» [6].

Сәкен Жүнісовтің әлеуметтік мәселелерге арнайы тоқталып, шымыр жазу мәнері қанау мен әлеуметтік теңсіздік жайлаған қоғамда, нағыз творчество адамының қиын тағдыры бүкілхалықтық трагедияға айналатындығын айқын көрсетеді. Аса көрнекті халық композиторы, әрі әнші Ақан серінің өмірбаянын қазбалап жатпай-ақ, автор халықтың жасампаз рухының сарқылмас күші мен жеңілмейтіндігін, оның бостандық сүйгіш қасиеті мен талантын ешқашан өлтіруіне мүмкін еместігін білдіретін барынша шыншыл шығарма туғыза алған.

Ұлттық рухта ұрпаққа эстетикалық нәр беретін көркем туындыдағы Ақан тұлғасы тарихи факт негізінде қаламгердің дүниетанымы мен ізденуінің жемісіне айналды. Адамды зертейтін көркем туынды жеке адамдардың өмірі арқылы қоғам тынысын, әлеуметтік тұрмыстың ахуалын ой таразысына салады.

Қасиетті ата-баба жерін таптап, зираттар үстінен егін салған переселендердің ісіне налып:

*Қай дума комиссия болса дағы
Бұған закон сұраймыз төрелесіп
Жетпіс екі миләтте жол бар ма екен,
Сүйекті, дінді қорлау тепкілесіп?
Россия патшасының мизамында,
Мұндай іске «Інжілде» закон нешік?*

Ақан сері зиялы азамат, озық ойлары үшін Петербор университетінен қуылған Мәмбетәліден пікір алысып, экономикалық жағдайдан хабардар болады. Өз ойын патшаға ескертуінде былайша білдіреді:

*Қазақ малы азайса, халқың азар
Қалайша бай-көпестер дүкен жасар*

*Қазақ малы кемісе, бәрі кемір:
Ірбіт, Мәскеу, Мәкәрші — күллі базар
Сыыр, қой, жылқы қылы, май терісі,
Фабрикте асыл пұлды жүннен тозар.*

Ақан қазақ болмысына тән ұяндық, кішіпейілдік арқылы тәлім-тәрбиеге мән берген. Ел аралап жүргенде көрген келеңсіздіктерді ашық айтып, өлеңге қосып, үлгі-өнеге көрсетіп жүрген. Ол сұлулық пен махаббатты жырлап қана қоймай, өміріне азық етті, қоғамдағы мәңгілік тақырыптарды гуманизм тұрғысынан жырлады.

«Егер өз алдына жеке мемлекетті, сол кездегі қазақ түсінігіндегі жеке елді, өз алдына дербес қоғамды құрайтын не?» — десе, қалың елдің әр үйден, отбасынан құралатыны, сол елдің тағдыры әр отбасының, үй-ішінің әл-ауқатынан, тұрмыс-тіршілігінен байқалатыны айқын, Ақан сері отбасын осылайша түсінді. Отбасының билігі отағасында болса, үй-іші — ошақ басының иесі, берекесі, ата-анасы — әйелде екенін уағыздаған ақын, сол екі иенің татулық, бірлігі, ата-аналық махаббаты, сол шаңырақты ұстап тұратын дінгегі екенін, ел бірлігі, ұлт дәрежесінің де негізгі қазығы осы екеуінің бірлігінен, ірілігінен басталатынын болашаққа ғибрат етті» [7].

Ақан қашанда тылсым дүниені терең түсінуге, зұлымдық пен адамшылықтың ара жігін ажыратуға ұмтылды, ел бірлігінің ажырамауын ойлады, ертеңгі күнге сеніммен қарады.

*Болғанда мұндай күйде заманымыз
Жай жатып сахарада қамаламыз.
Болыс би ет пен шайға маз болуда
Қайткенде тура жолды таба аламыз.*

Қазақ сал-серілерінің өнерпаздық өнер жолы туралы еңбегінде С.Негимов Ақан серіге жан-жақты тоқталады. «Ақан сері — синкретті өнердің біртуар көрнекті өкілі. Жомарт табиғаттың, киелі топырақтың бекзат тумасы, жемісі. Атам заманда, адамзаттың сәбилік дәуірінде, тарихтың табалдырығында, музыка, поэзия, мифология, магия, гармония, ілім-білім, дін, елшілік — барлығы бір-бірімен тоғыса, ұштаса, біртұтастықта өмір сүрген. Ендеше, Ақан сері — осындай әдемі дәстүрді құбылтып түрлендірген, толық сақтап күнге жеткізген, байыта дамытқан кесек тұлға» [8].

Сол дәуірдегі тарихи оқиғаларды қоғамдық-әлеуметтік, саяси жағдаяттардан бөліп алып қарау мүмкін емес. Ендеше, әр кезеңнің өзіне тән салты, заңы бар десек, Ақан серінің өмір сүрген ХІХ ғасырдың екінші жартысы оның жеке басына әсер етпей қоймады.

Ақан — өнер адамы. Оның рухы биік. С.Жүнісов Құлагерінен айырылған Ақанның қайғысы — қазақтың қайғы-мұңы, аспанды қара түнек бұлт шарлаған заманы екенін айтады. М.Жұмабаев 1923 жылы «Сана» журналына Ақанның өмірі жайлы мәлімет беретін мақала жариялады. Ақанды «пері шалды» деп, жұрт шошына қараған кезде Мағжан қарсы ой қозғайды. «Ақанның осы мінездерінің, осы істерінің бәрі жат, бәрі ұғымсыз, ел не деуге де білмей қалады. Жынды деп-ақ қояр еді, қалың қарауылда Ақаннан есті, Ақаннан шешен, Ақаннан көсем кім бар? Ермін деген ерлер шеше алмаған түйінді Ақан шешеді. Екі жақсы бас қосса, сөзді Ақан бастайды. Қандай ұшынған дау болса да, Ақан бітіреді. Ендеше, Ақан жынды емес. Оған мұсылман перісі иеленген болар дейді» [9]. Ақан — өз дәуірінің перзенті. Қазақ ұлтының кесек тұлғасы. Беймезгілдеу заманда ғұмыр кешкен сері дәрменсіздігі, бағыныштылығы заңды да еді.

Өзінің даму жолында қай халықтың әдебиеті болмасын әлем аренасында өзінің көркем құндылықтарымен, өзгеге ұқсамайтын салт-сана, дүниетанымымен ерекшеленеді. Қаламгер С.Жүнісов қоғамның шындық бейнесін жасау арқылы тарихи процестегі жеке адам тағдырын, трагедиялық жағдайын қазақ ұлтының болмысы аясында суреттеді.

С.Жүнісов қалам тартқан көркем шығарманың идеялық-эстетикалық мәнін автор мен басты қаһарман арасындағы тұтас бірліктен көреміз. Ерте заманнан адам баласының айға, күнге табынуы, табиғаттың тылсым күшінен нәр алуына зер салсақ, Ақанның «адам перісі» атануы да ғажап құбылыс. Адам жанынан таба алмаған қамқорлықты, жанашырлықты Ақан Қоскөлді кимай жағалап жүрген Атақаздан іздейді. Қанат қайырылып жанұшырған құс тағдыры — Ақанның тағдырындай. «Жалғыз қараша қаз түні бойы қаңқылдай-қаңқылдай шаршады ма екен, әлде тіршіліктен енді күдер үздіме екен, тағдырына мойынсұнып төніп қалған өлімді мойындағандай анда-санда бір қиқ етіп әлсіз үн қатады» [10].

С.Жүнісовтің «Ақан сері» дилогиясы — философиялық тереңдігімен, кез келген адам көне беретін нәрсе емес қой, өткен-кеткен көре берсе не болады? Оны құдіреттің немесе халықтың гуманизм тұрғысынан адам рухының, қасиеттерінің құндылығымен, бір ұлттың рухани келбетін көрсете алатын Ақан сынды типтік бейнені сомдаған өнер туындысы. Жазушы әншілік, ақындық, серіліктен бастау алған Ақан серінің өмір жолын азаматтық тұлға, ұлт өкілі ретінде биік деңгейге көтеріп, әдеби процестегі ежелгі дәстүрді дамытты.

Жаһандану, яғни әлемдік үрдісте ұлттық сананың оянуы, ұлттық зерденің жаңғыруы — ұлттық менталитет ерекшеліктерін айқындап береді. Ақан — ұлттық болмыс тұтастығын жинақтаған ұлттық образ. Қаламгер танымдық тұрғыдан таразылап, Ақан бейнесі арқылы қазақ қоғамындағы қоғам мен адам арасындағы байланыс проблемасын көтерді, өз қаһарманын поэтикалық деңгейге көтеру арқылы жазушы ұлттық болмысты, өнер адамдарына тән асыл қасиеттерді жарқыратып көрсете білді.

Қазақтың өнерпаз ұлы тұлғалары жайлы жазылған көркем шығармалар жайында зерттеп жүрген ғалым Қ.Әбдешұлы «Қазақ жазушыларының өз туындыларында қазақ тарихында, қазақ қоғамында елеулі орын алған тұлғалардың елдігіміз, ұлттық бірлігіміз, рухани ынтымағымыз үшін сіңірген еңбегін әдеби кейіпкерлер арқылы жарқыратып ашуы оқырман назарын бірден өзіне аударды... Қазақ қаламгерлері осынау әдеби тұлғалар арқылы қазақ тарихының тереңіне бойлады. Ұлтымыздың, халқымыздың тәуелсіздік, азаттық жолындағы сан тарапты күрес-тартысын нақты оқиғалар арнасына сыйғызуға мүмкіндік алды», — деп өз ойын түйіндейді [11].

Ендеше, бүгінгі тәуелсіздігіміздің негізі — заман шындығын көрсете білген ата-бабаларымыздың ігі мұраттар жолындағы өмірі, әлемдік өркениетке бет алған Қазақстан мемлекетінің өткен тарихы, қазақ ұлтының тұтас бейнесі деп білеміз.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н. Ғасырлар тоғысында. — Алматы: Өнер, 1996. — 129-б.
2. Әдебиеттану. Терминдер сөздігі / Құраст. З.Ахметов, Т.Шаңғытбаев. — Алматы: Ана тілі, 1998. — 255–256-б.
3. Тұрсынов Е. Қазақ ауыз әдебиетін жасаушылардың байырғы өкілдері. — Алматы: Ғылым, 1976. — 148-б.
4. Ысмайылов Е. Ақындар. Алматы: Қазмемкөркемәдеббас, 1956. — 66-б.
5. Марғұлан Ә. Күйді ерттеп, әнді мінген кемеңгерлер... Қазақтың сал, серілік дәстүрі // Жұлдыз. — 1983. — № 9. — 179-б.
6. Қирабаев С. Ұлт тәуелсіздігі және әдебиет. — Алматы: Ғылым, 2001. — 82-б.
7. Сәкен сері (Жүнісов С.) Ақан сері — алыптардың бірі // Егемен Қазақстан. — 1993. — 31 шілде. — 2-б.
8. Негимов С. Қазақтың сал-серілері. Ғылыми эсселер. — Алматы: Ана тілі, 2005. — 94 б.
9. Жұмабаев М. Шығармалары: Өлеңдер, поэмалар, қара сөздер / Құраст. Х.Абдуллин, Б.Дәрімбетов, З.Жұмабаев. — Алматы: Жазушы, 1989. — 323-б.
10. Жүнісов С. Таңдамалы шығармалар: Екі томдық. — 2-к. Ақан сері. Роман. Повесть және әңгімелер. — 2-т. — Алматы: Жазушы, 1981. — 395-б.
11. Әбдешұлы Қ. Қазақ прозасы және ұлттық идея. — Алматы: Қазақ ун-ті, 2005. — 5-б.